RAMON MOLINAS FOUNDATION

Generalitat de Catalunya
Departament de Treball, Afers Socials i Famílies

Ajuntament de Barcelona

GRANDIOSES
Dones amb històries

Fundació Surt

ÍNDEX DE CONTINGUTS

AGRAÏMENTS 3

INTRODUCCIÓ 4

GRANDIOSES DEL RAVAL 5

DONES D'AQUÍ, DONES D'ALLÀ, DONES DEL BARRI 6
ENTREVISTES PERSONALS 7
MARIA CASAS 8
MONTSERRAT BOLTA JULIA 10
RELATS DE LES GRANDIOSES DEL RAVAL 12
PELANDO LA PAVA… 13
LLOCS SIGNIFICATIUS DEL RAVAL 15
LES "TREMENTINAIRES" DEL RAVAL 17

AGRAÏMENTS

A totes les dones que van confiar en nosaltres i ens van prestar les seves paraules, les seves històries, les seves memòries, el seu temps i la seva paciència.

INTRODUCCIÓ

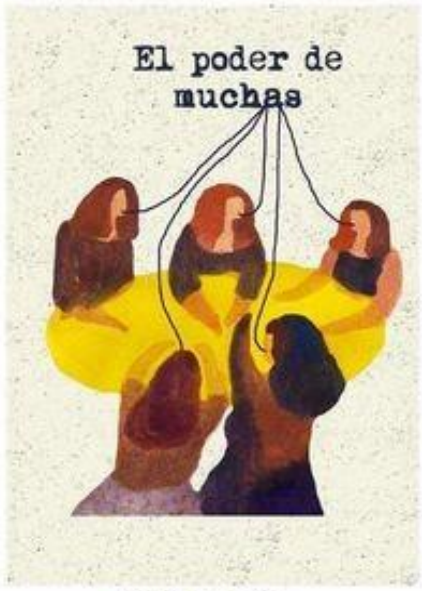

alimenta

Aquest quadern pretén recollir i posar en primer lloc les veus de les dones que viuen en un barri significatiu de Barcelona com és el Raval.

Es tracta de mostrar des de les seves paraules totes aquestes estratègies de resistències i apoderament personal i col·lectiu que desenvolupen en la seva lluita per conquerir espais de ciutadania i participació a partir dels diferents rols que, pels els atributs de gènere hegemònics, els va tocar desenvolupar.

La vida quotidiana és el primer i últim bastió de resistència. A través dels seus relats, aquestes grandioses dones comparteixen amb nosaltres les seves estratègies quotidianes de resistència, d'existència i de participació marcades per un context socioeconòmic i cultural caracteritzat per la postguerra, per la migració interna i el procés de modernització de les ciutats, entre d'altres coses. Són dones amb un cúmul de savieses i coneixements no reconeguts ni aprofitats en la societat actual.

No obstant això, estem davant dones grandioses. I les seves memòries i relats són una invitació a la reflexió sobre les formes d'explicar i viure la història des de la perspectiva de les que es troben més a baix en la cadena de relacions de poder pel fet de ser dones, migrades, algunes d'elles en situació de vulnerabilitat econòmica i ara també persones grans. I no us equivoqueu, doncs la seva agencialitat està present de maneres que la Història, aquella que s'escriu amb majúscules, encara no reconeix.

GRANDIOSES

DEL RAVAL

Dones d'aquí, dones d'allà, dones del barri

A través de tertúlies i col·loquis entre dones hem compartit paraules per recrear històries i vivències personals en relació a aquells espais significatius que impregnen la nostra memòria.

Cal assenyalar que, quan parlem d'espais, estem fent al·lusió tant al lloc físic com a l'espai simbòlic on es desenvolupen aquestes experiències personals i socials i que impregnen les nostres pròpies mirades i sensacions.

ENTREVISTES PERSONALS

MARIA CASAS

La Maria Casas va néixer l'any 1949 al barri del Raval, i va passar 50 anys de la seva vida vivint al carrer d'en Robadors, nº45, tocant a la plaça de Salvador Seguí, en ple cor del Raval.

Amb la reestructuració del barri a través dels Plans Especials de Reforma Interior (PERI), entre d'altres coses, es va obrir la Rambla del Raval, i és allà on la Maria Casas es mudarà poc després de l'any 2000.

La infància al Raval

La Maria va viure gairebé tota la seva vida al carrer d'en Robadors, seguint amb la seva "tradició" matrilineal, doncs la seva mare i la seva àvia van viure també en la mateixa finca durant molts anys.

El carrer d'en Robadors era ja molt peculiar quan Maria era petita, i així ens ho va explicar ella mateixa quan recordava la seva infància i la necessitat d'anar sempre acompanyada quan baixava al carrer:

"Me acuerdo que yo no podía… O sea, en otras zonas del barrio, los niños bajaban a la calle a jugar [...]. En mi caso, yo no salía nunca sola por vivir precisamente en esa calle.
-Robadors.
Sí. No salía de petita, no salía nunca sola a la calle, siempre iba acompañada."

Davant aquesta situació, la Maria ens va descriure com jugava amb els veïns i veïnes del seu carrer, a causa de la impossibilitat de sortir amb llibertat al carrer:

"Teníamos que jugar de balcón a balcón. O sea con el balcón de delante, con el de arriba o con el de la finca de al lado. Yo tenía un vecinito en la finca de al lado y pues jugaba con él, nos pusieron una cuerda con una bolsa y nos intercambiábamos los tebeos."

Però no tots els nens i nenes van viure així la seva infància. La Maria explica que altres famílies, "de moral menys estricta", sí deixaven a les seves criatures jugar al carrer lliurement. Segons ella, en el seu cas no era així:

"Yo digo siempre, en mi casa la moral la han tenido colgada así, como una sábana en el balcón. Era algo súper estricto, en ese sentido"

Això era així perquè a casa seva vivien dues dones soles amb una nena. La seva àvia era vídua d'un "rojo" (militant d'esquerres durant la guerra), i la seva mare era divorciada, mal vist en aquella època (es deia "alguna cosa haurà fet"). Aquesta situació familiar la va obligar a treballar des de jove i a renunciar al seu somni d'estudiar dibuix i pintura:

"Y eso no era bueno para mí. Pintar, ir a una escuela de Bellas Artes, porque con eso no me iba a ganar la vida. Incluso lo preguntaron a las profesoras de la escuela, qué les parecía, que yo tenía esa vocación […]. Y les dijeron que por nuestra situación, que era una viuda y una separada y por el carácter que yo tenía, que no era muy recomendable porque en estos sitios había un ambiente así como muy liberal, libertino, muy así... bohemio [...]. Y ahí me quedé con el oficio seguro. Y si aprendí a dibujar, a hacer alguna cosa, fue por hacer clases por la noche, apuntarme a esos cursos por correspondencia por la CEAC [...] haciéndolo así, por un hobby por mi cuenta, dedicándole muchas horas."

Les dones del Raval des de la mirada de Maria

La María Casas, a la nostra pregunta sobre a què es dedicaven les dones d'aquella època, ens va explicar la situació de triple jornada que vivien les dones casades:

"La mujer casada se tenía que quedar en casa a cuidar a la familia. Pero eso no quitaba que sí pudieran trabajar dentro de casa, trabajar en negro, con lo cual no tenían cotización social, ni retiros ni nada de todo esto… […]. Entonces la mujer, si el sueldo del marido no le llegaba, tenía que ayudar. Ayudar, pues era […] desde envolver caramelos hasta coser piezas de camisas, lo que se llamaban las "pieceras", que cogían una chaqueta, una camisa y las repartían por piezas […] Poner cromos en sobres, guantes… Cualquier cosa que se podía realizar en casa, las mujeres lo hacían […] quitándose horas de sueño."

Però també ens va parlar de les treballadores sexuals, que des de fa molt de temps van establir el seu punt de trobada al carrer on va viure la Maria, carrer d'en Robadors. La Maria parla d'elles des d'una mirada molt empàtica i propera, posant de manifest les condicions precàries en què vivien sovint moltes d'aquestes dones.

"Había la que hacía eso porque le daba la gana, porque estaba en su derecho, y había la que había tenido el niño con el señorito que estaba de criada y nadie la quería ayudar, nadie la quería reconocer y no le quedaba otra que meterse en ese trabajo para sacar al niño adelante, o que tenía familia, tenía marido, tenía hijos y necesitaba el dinero para sacar a la familia adelante."

Algunes d'aquestes treballadores sexuals eren també mares, i així ens ho va dir la Maria:

"Las prostitutas no dejan de ser mujeres y como mujeres también pueden ser madres de familia, hijas de familia… Había algunas que tenían niños pequeños y los mandaban al pueblo con los abuelos, con lo cual ellas seguían trabajando, decían que trabajaban en otra cosa y los niños los cuidaban en el pueblo. Si tenían dinero y los niños eran un poco mayores, los tenían en un colegio como de tipo internado o con algún pariente que vivieran fuera del barrio… Había otras que no tenían tanto dinero o que querían tenerlos cerca, porque eran sus hijos, y entonces había vecinas o mujeres que habían ejercido la prostitución y se habían retirado, que se encargaban del cuidado de estos niños, entonces cobraban por cuidar de estos niños."

Així mateix, una part de l'economia del barri es dedicava a cobrir les necessitats que requeria aquest treball:

"[…] había modistas, peluqueros, zapateros, ropa interior, bisuterías… que vivían de ellas, porque no podían presentarse de cualquier manera."

Finalment, la Maria ens va parlar del pacte de convivència que s'havia establert de manera informal entre el veïnat i les treballadores sexuals, respectant-se mútuament i convivint en pau:

"Porque en estos sitios, en este tipo de sitios [la zona d'en Robadors], te conviertes como aquello de los tres monos: no ver, no oír y callar. […] A cambio, la gente del barrio, bueno, la gente de la calle del barrio, no se metían contigo. Las mujeres no se metían contigo. Si se daban cuenta que había algún hombre que te estaba molestando y sabían que eras una vecina, les llamaban la atención. Y había como una protección, que no estaba escrita en ningún sitio, un acuerdo. Que no estaba escrito en ningún sitio, pero que todos lo cumplíamos. […] Entonces había esa especie de pacto de convivencia."

MONTSERRAT BOLTAJULIA

"Soy Montserrat Bolta, tengo 67 años, nací el 5 de junio de 1949 y bueno, pues creo que puedo aportar bastante memoria histórica porque me gusta mucho pues… todo lo que ha pasado, que se vuelva a poner en relieve."

Així és com es va a presentar la Montserrat a l'entrevista. Una dona independent i amb compromís social i polític. Una dona que va contribuir a canviar la moral de l'època a través de posar en pràctica la seva llibertat.

La joventut al Raval

La Montserrat Bolta no va viure al Raval fins l'any 2010, però visitava el barri assíduament durant la seva joventut i maduresa.

La Monterrat, dona idealista i abanderada de la llibertat, ens explica el Raval que ella va viure. Un Raval en el qual es respirava llibertat i amb un ambient molt bohemi, a diferència de l'actualitat:

"Porque era una época en la que respirabas libertad, aunque te creías que la había y que te la habían cortado, pero la gente era más libre. […] Pero la gente cantaba en las calles, era otro ambiente, un ambiente muy bonito, se respiraba una libertad, unas ganas de vivir… Que ahora no, la gente ahora se la ve triste, se la ve preocupada, malhumorada…"

D'aquella època (entre la dècada dels 70 i els 80), la Montserrat ens explica que al Raval podies trobar bars molt diversos, com "Barcelona de nit", que era de travestis...

"Y después había el "Viñarosa", que también estaba en esta calle de Lancaster […], después estaba la "Bodega Bohemia", todos los artistas mayores se iban a cantar allí y la gente iba y se pasaba bien… Y había cantidad de barecitos típicos que podías entrar… […] Era una época, pues bueno, y la gente, pues tenía muchas ganas de cambiar las cosas, éramos más alegres, estábamos más contentas…. No sé, era una época muy bonita, yo me acuerdo. De ahí pasabas a la Plaza Real, que estaban "Los Santos Lugares" que también ibas a bailar y a tomar algo… Era una época que recuerdo con mucho cariño."

Però en contrast amb aquests "anys meravellosos", la Montserrat ens parla de la massificació turística que sofreix actualment el Raval, i de les conseqüències que això porta per al barri…

"Era un barrio más familiar, había muchas tiendas de novias, de gente del teatro y para la gente del teatro. Ahora en el Nou de la Rambla, que era Conde de Asalto, al principio, son tiendas de "pakis" de souvenirs, y entonces eran tiendas de novias o de gente que trabajaba en el teatro, de chicas que trabajaban en el teatro, que eran vedettes o así. Ahora no queda casi nada porque ahora sólo son souvenirs, souvenir, souvenirs… Yo estoy contra el turismo total, porque el turismo ha encarecido la vida y bueno, te vas a tomar una cerveza o un café a cualquier sitio y te sale carísimo."

Ser una dona lliure en aquella època

La Montserrat, d'entre altres treballs, destaca els anys en què va ser model de pintor, i recorda les vicissituds de ser-ho en la societat conservadora que li va tocar viure en aquells anys:

"Me costaba mucho desnudarme del todo, porque tenía ese puritarismo de la época, ¿no? Pero bueno, me dieron una serie de, cómo decirte, "que no pasa nada" "que es normal"

" [...] Y entre mis compañeros, los pintores y las pintoras, pues lo acepté, y ya me desnudé y no pasó nada."

Però a més i més, aquesta dona, per la seva manera de veure la vida i de viure-la, va haver de trencar tots els seus lligams familiars.

Una situació que no li ha suposat una barrera en el camí de la seva llibertat.

"[...] yo rompí con mi familia. Porque mi familia son católicos, son muy conservadores y rompí con mi familia. [...] si les digo que llevo una vida bohemia y así, pues no les hubiese gustado pero lo hubiesen tenido que aceptar. Y después de mucho tiempo que he vuelto a hablar con ellos, pues aceptan como soy porque ya saben que soy la oveja negra y punto."

Actualment, la Montserrat és una dona desperta, que acudeix a manifestacions, xerrades, debats i totes aquelles activitats que despertin el seu interès. Una dona conscienciada en la necessitat de desenvolupar la justícia social a tot arreu.

"Pero concienciarse no es ponerse en un partido político, concienciarse es al momento de tú saber qué te está pasando y buscar a otras personas que están en la misma situación y a ver qué podemos hacer, bajo mi punto de vista. Pues si me dices, esto es interesante, pues vengo. [...] Si yo veo que me siento bien y me dan un espacio de libertad, entonces sí, colaboro y hago lo que sea. [...] No me gusta que me encasillen ni que me aten. Pero si necesita alguien ayuda, o solidarizarme, soy la primera, a ver si me explico. Pero que no me aten…"

RELATS DE LES GRANDIOSES

DEL RAVAL

Al carrer de la Reina Amàlia, nº33, es troben els Habitatges amb Serveis per la Gent Gran del barri del Raval. És el lloc on viuen algunes de aquestes Grandioses i és també el lloc on ens vam trobar els dijous a la tarda. Les Grandioses del Raval som un grup de dones molt diverses que compartim històries en comú. Des de novembre de 2016, ens veiem cada dijous per compartir receptes, remeis naturals, anècdotes personals, cançons, referents femenins, passejades i berenars, i molt més... Teixint així la confiança i l'afecte grupal que floria a cada trobada.

PELANDO LA PAVA…

Al llarg d'algunes sessions, l'amor va ser un tema de conversa, sobretot com van viure aquestes dones l'amor en uns temps en els quals aquest girava entorn de la consecució del matrimoni.

Moltes ens van comentar algunes anècdotes del que es coneix com "pelar la pava", alguna cosa que es feia normalment de manera clandestina. El simple fet de besar-se en públic era una cosa que no estava ben vista a la societat d'aquella època. De fet, hi havia tot un sistema de control social per prevenir grapeigs entre les persones enamorades. Un dels més coneguts era el de la figura de "aguantavelas", també coneguda com a "maleta", "sentinella", "pendent" o "carabina".

De vegades, aquesta figura era personificada per alguna tia més gran soltera, que en català es diu normalment "tieta". Fins i tot dins de les nostres grandioses, una d'elles va estar durant alguns anys de la seva adolescència fent de "carabina".

Però que estigués mal vist o, en certa forma "prohibit", no treia que igualment l'amor seguís el seu curs... I així ens ho explicaven les grandioses a través d'anècdotes banyades de gràcia perquè, malgrat les restriccions i la falta de llibertat que van viure aquestes dones, l'humor és un element essencial en els seus relats.

Un exemple d'aquesta manera de recordar el passat entre bromes i riures, és el poema que un dia ens va llegir nostra Rosa Fusac, a la qual li agradava escriure versos anys enrere. Diu així: ***Programa de televisión para los novios***

Cuando un chico y una chica se conocen, sobremesa.
Cuando salen juntos, informe semanal.
Cuando están en un lugar poco visible, última hora.
Cuando ven que alguien les mira, telediario.
Cuando ya se conocen, un hombre en casa.
Cuando los padres los dejan solos, misterio.
Cuando el chico está de viaje, el hombre invisible.
Cuando los padres los vigilan, dos por dos.
Cuando se casan, cantares.

Cuando el marido se pelea con la suegra, el mundo de la música.
Cuando das a luz, el hombre y la tierra
Cuando ha habido una desilusión, vivir cada día.
Y cuando el matrimonio tiene tres hijos, grandes relatos.

L'Antonia, la Carmen i la Luisa ens van explicar que era molt difícil donar i rebre afectes de la parella, perquè sempre hi havia algú vigilant. La cruesa d'aquesta realitat és evident en l'anècdota que ens va explicar una d'elles:

Es trobava treballant de sirventa en una casa, igual que el seu nuvi. En un d'aquests moments de clandestinitat, ella i el seu nuvi estaven "pelando la pava", quan els va enxampar el jardiner entre carícies. Els va sentenciar que, o bé es menjaven una rosa, o bé els denunciava (amb la conseqüent multa). Així que ella i el seu nuvi van haver de menjar-se, literalment, una rosa, per escapar de les prohibicions d'aquella època.

Aquest episodi, que ella explicava amb humor, llevant-li importància, reflecteix molt bé la moral conservadora de l'època i d'un moment de la història en el qual l'amor estava en captivitat. Ens ve a la memòria el poema d'Ángel González:

Rosa Fusac

"Inventario de lugares propicios para el amor".

El invierno elimina muchos sitios:

quicios de puertas orientadas al norte,
orillas de los ríos,
bancos públicos.
Los contrafuertes exteriores
de las viejas iglesias
dejan a veces huecos
utilizables aunque caiga nieve.
Pero desengañémonos: las bajas
temperaturas y los vientos húmedos
lo dificultan todo.
Las ordenanzas, además, proscriben
la caricia (con exenciones
para determinadas zonas epidérmicas
-sin interés alguno-
en niños, perros y otros animales)
y el «no tocar, peligro de ignominia»
puede leerse en miles de miradas.
¿A dónde huir, entonces?
Por todas partes ojos bizcos,
córneas torturadas,
implacables pupilas,
retinas reticentes,
vigilan, desconfían, amenazan.
Queda quizá el recurso de andar solo,
de vaciar el alma de ternura
y llenarla de hastío e indiferencia,
en este tiempo hostil, propicio al odio.

Ángel González

LLOCS SIGNIFICATIUS DEL RAVAL

Com ja s'ha mencionat anteriorment, el grup de dones grandioses amb el que ens vam trobar era molt divers i plural, i és necessari tenir-ho present, doncs cadascuna ha tingut experiències de vida diferents que les ha enriquit i configurat individualment com a dones. Tal com reconeix l'Anna Freixas: "igualar a les persones pel fet de ser grans, suposa no reconèixer que les diferents trajectòries de vida signifiquen diferències radicals en l'envelliment".

Aquestes dones amb la seva diversitat, comparteixen actualment el barri del Raval com a lloc on fan el seu dia a dia. Es per això que durant algunes trobades vam parlar d'alguns llocs històricament significatius del Raval, com per exemple "El Café Español" o "La Alameda del Cómico", un café-bar on es feien espectacles i varietats i on també es reunien moltíssims polítics. També es va parlar de la vida que hi havia al voltant de l'Avinguda Paral·lel i dels i les artistes que hi havia, quan aquestes dones eren joves: "era un hervidero de gente que bailaba [...] y venían una clase de artistas...". Un lloc de diversió però també de picardia.

I al voltant del Raval, concretament al port, estaven Las Golondrinas, un tipus d'embarcació turística que porta des de finals del segle XIX en funcionament. Quan vam parlar d'aquest lloc, es va crear molta il·lusió i totes vam narrar alguna anècdota. Algunes grandioses explicaven que anaven a Las Golondrinas amb la seva família i passaven el dia allà.

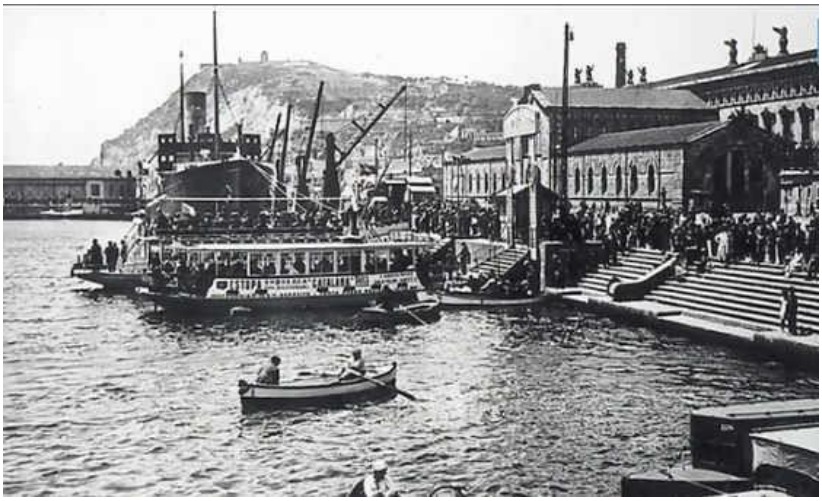

També era molt típic anar-hi el dia de l'enterrament de la sardina, sobretot a l'escullera (que ja no existeix). O agafar mol·luscos a la roca. El dia de la Verge del Carme, el 16 de juliol, la Rosa Fusac deia que tots els pescadors sortien amb les seves barques, il·luminats amb candeles, i arribaven a l'escullera per celebrar la missa.

Però no només vam parlar d'aquests llocs sinó que vam fer una caminada a càrrec de la Laila, del col·lectiu Laberint Cultura, i vam veure la Parròquia Sant Pau del Camp, la seva façana; el preciós claustre interior, que és l'únic amb influència islàmica que es conserva actualment a tota Catalunya; i, fins i tot, vam tenir la sort de poder escoltar uns minuts de cant gregorià per part del director del cor.

Després vam anar a la Plaça del Padró, on la Laila ens va parlar de l'antic Hospital de Mesells, que va ser una leproseria, del que encara es conserva únicament la Capella de Sant Llàtzer, patró de les persones que patien lepra. També ens va explicar la història de la Verge de Santa Eulàlia, antiga patrona de la ciutat de Barcelona, i com va ser reemplaçada per la Verge de la Mercè.

Per últim, vam arribar a una placeta que hi ha darrere d'aquesta capella, que es diu Placeta de Martina Castells i Ballespí, en record de la dona del mateix nom, que va ser la primera dona doctorada en medicina al territori espanyol. Aquesta placeta ens va donar peu a parlar del paper que han jugat les dones a la història, així com un dels oficis més antics –la medicina tradicional– que, abans d'institucionalitzar-se, era exercida per les dones, fonamentalment a través de remeïs naturals.

LES "TREMENTINAIRES" DEL RAVAL

El moment d'estar a aquesta placeta amb el nom de la primera dona doctorada en medicina va ser molt màgic. Va coincidir que la Laila ens parlava de les dones com les principals remeieres abans de la institucionalització de la medicina en el mateix moment que una de les Grandioses va agafar una planta que estava allà mateix i que era bona pel refredat.

Això va donar peu per parlar de les bruixes que, en realitat, eren aquestes dones sàvies que coneixien les receptes "màgiques" per la cura de molts mals.

La Laila ens va parlar que al poble de Centelles, des de fa molts anys, les dones nascudes a aquest poble han tingut fama de bruixes. De fet, s'ha creat fins i tot una festa lúdic-cultural en relació a les bruixes, i es molt coneguda la dita "De centelles, bruixes totes elles".

Aquesta història ens va recordar a les 'Trementinaires', que eren dones de la Vall de la Vansa i Tuixent (Lleida) que es dedicaven a la venda ambulant (a peu i per tota Catalunya) d'herbes medicinals, olis i ungüents que elles mateixes collien i elaboraven durant els segles XIX i XX,

Per això el títol d'aquest apartat, perquè vam fer varies sessions amb les Grandioses on vam parlar profusament de diferents remeïs naturals, herbes i espècies medicinals i olis essencials. Aquest va ser un tema molt interessant per les Grandioses, perquè va ser una qüestió que van trobar que tenien en comú: durant tota les seves vides han fet servir aquestes receptes i remeïs per curar-se i curar a les seves famílies de petites malalties.

A més i més, entre elles tenien una que va treballar directament amb això. La Núria, que durant molt temps va ser professora i professional de l'esteticisme, ens va portar un dia remeïs escrits a mà per diferents patiments, com per exemple el dolor de peus. Altres van portar les mateixes herbes que feien servir al seu dia a dia.

Per exemple, la Noura, d'origen sirià, va portar el Zaatar, una mescla d'espècies i llavors que pren principalment en l'esmorzar, i que va agradar moltíssim a algunes, tant que la Noura els va regalar una mica.

Però no només van compartir remeis naturals, sinó també alguns berenars, com quan l'Antonia va portar les crispetes amb sucre, l'Amina el té amb 'hierbabuena' i marialluisa (que aquí li diem "te moruno") i els "rghaif" (una espècie de crêpe o pa pla dolç, molt típic del Magrib), o la Noura l'hummus de cigrons o la crema d'albergínies que es diu "mutabal". Així com receptes vàries, entre elles la de l'escudella, el fricandó, 'los gandules con coco' (plat típic de la cuina dominicana), 'las gachas' (menjar molt popular durant l'època de fam després de la guerra civil) o 'las papas enchorizás'.

CRÈDITS

Coordinació:
Ana Camargo Navarro

Entrevistes i redacció:
Silvia Martín Pietro
Ruth García Fuster
Wara Saavedra Montaño

Fotografies:
Silvia Martín Pietro
Ana Camargo Navarro
Wara Saavedra Montaño

Disseny i composició:
Wara Saavedra Montaño

Fundació Surt

SURT

SURT, FUNDACIÓ DE DONES
C/ Guàrdia 14, baixos
08001 – Barcelona
Tlfo: 93.342.83.80
Fax: 93.342.83.81